

интервю с цочо бояджиев

- Да започнем с малко по-свободен въпрос... Как бихте се представили пред аудитория, която изобщо не ви познава?

- Цочо Бояджиев. Интересите ми са в старата и средновековна философия и култура. Имам няколко стихосбирки издадени и се занимавам любителски, но напреднало любителски с фотография.

- Коя гимназия сте завършили?

- Завършил съм известната немска гимназия в Ловеч, която на вас сигурно ще ви е известна от филма „Вчера”, където беше представена като английска гимназия. Владо Даверов разказваше истории, действителни истории, които се случваха в немската гимназия.

- А тогава какво четяхте? Какви бяха интересите ви?

- Интересите ми бяха много разнопосочни, както е обичайно за млади хора. Четях много поезия - всичко, което може да се намери в градската библиотека, бях изчел, включително българска поезия, от старата българска поезия до съвременната, прозаични произведения най-разнообразни.

-Тоест, тогава бяхте увлечен по-скоро литературно, отколкото философски?

- Да. Аз исках да следвам литература, българска филология, това ми беше почти до 11 клас желанието, но се отказах, тъй като изпитът по български език и литература тогава беше или кандидатстваш българска филология, или славянска филология и държиш един изпит; или с български език и литература и история се явяваш за доста дисциплини. И понеже тогава беше доста трудно да се влезе в университета – когато аз кандидатствах през 70-та година, отношението беше 15 души за 1 място, не посмях да рискувам за една-единствена специалност. Освен това, бях повлиян много силно от филма на Методи Андонов „Бялата стая” по повестта на Богомил Райнов, където героят беше психолог и искаше да пише психология на чувствата. А младият човек – това е, което най го интересува, и в един момент аз започнах да мисля, че всъщност от това се интересувам, за да разбера какво се случва с мен – тези бури, които се развиваха около мен с приятелите, с момичетата. Исках да следвам психология, представяйки си я по друг начин, не по този, по който тя действително се преподаваше в университета. Но нямаше специалност психология, имаше философия със специализация психология / социология. И аз кандидатствах философия.

- Тя ви беше на първо място?

- Тя ми беше на първо място. На второ място ми беше класическа филология, което е много странно, сега не мога да си отговоря защо съм писал класическа филология на второ място, но ме приеха философия, и така.

-Доволен ли сте от избора си?

- Абсолютно съм доволен. Дори смятам, че имах голям шанс, че нямаше психология като специалност. Аз много бързо се разочаровах от онази психология, която се продаваше едно време и която беше... на физиологична основа, някакви кучета се хранеха, святкаха лампи, има един опит

на Павлов – здравословните рефлексии, дето като светва лампата и се храни кучето, пък като не свети... ей такива някакви неща, които изобщо не ме интересуваха всъщност и много бързо разбрах, че в действителност тези неща, които ме вълнуват, отговорът им трябва да се търси във философията. Така че, аз добутах изпитите по психология до края на следването си, но след това изобщо не съм се занимавал.

- А как ви се стори първи курс? Изобщо университетът, атмосферата, колегите?

- Ние преживяхме една изключително тежка травма, защото в момента, в който кандидатствахме, аз държах много изпити – 4 изпита, по средата на тази кандидатура излезе постановление, което предвиждаше всички момчета да ходим в казармата, а преди това беше така, че в казармата тези, които са приети в университета, отиваха след него, но не за 2 години, а за 6 месеца. И по средата промениха това и всички, независимо дали си студент или не, трябва да отидеш в казарма, което беше страхотна травма, защото от една страна – прекъсва се един естествен ход на духовното израстване, тъй като в казармата не се израства духовно, кой каквото ще да ми говори, и второ – разкъсва те от близките ти, примерно от любимото момиче за 2 години, ти изчезваш някъде, и то в период, в който е най-голяма вероятността да бъдеш изоставен... както се и случи.

- Тоест, вие сте заминали за казарма?

- Да, да, заминах, бях две години и след това първото ми чувство беше на свобода, усещане за свобода, че си в друга ситуация. Но другото беше известно притеснение, защото в първи курс се появяваха някакви многозначковци и. Например, в едно от първите ми упражнения по философия, въведение във философията, ни зададоха един въпрос, който е поставил Димитър Михалчев, големият български философ – дали е червена динята, преди да бъде разрязана? Това е свързано с начина, по който възприемаме действителността и така нататък... И аз се опитах да си отговоря на този въпрос, но до никакъв отговор не стигнах... и отиваме на следващото упражнение, където ще се обсъжда това нещо. И един мой колега, когото аз не познавах, вдига ръка и казва: „Извинявайте, преди да обсъдим този въпрос, може ли да ви изложя моята теория за всеобщото?“. И аз се сачисах: „Лелееее, аз тук с една проста диня не мога да се справя, а хората вече имат теория за всеобщото!“, и някаква унилоост ме налегна, казах си, че не съм за тука, българска филология трябваше да уча, но това бързо премина.

- Първите ви впечатления от университета бяха, че не сте достатъчно достоен?

- Да, да.

- А от колегите ви?

- Значи, аз попаднах в много симпатичен курс, огромен курс. Макар че приеманите на общо основание момчета бяха 6, и толкова момичета, курсът ми в крайна сметка стана 120 човека, но сред тази маса от хора имаше едно ядро от около 30-ина души, да кажем, с интереси, и най-важното – с много ведро усещане за живота. Не говоря само за купони, за пианствата по кръчмите, защото имаше и студентска кръчма, съвсем близо до университета, където прекарвахме доста време. Но тези хора бяха много остроумни, постоянно вървеше едно представление, включително когато трябваше да говорим за френските материалисти – за трима от тях. Те са повече, но за трима. И трима мои колеги бяха взели да говорят за тях, всеки по един. И моментално ние ги

нарекохме „Тримата глупаци френски материалисти”. Разигравахме сценки от „Немили-недраги”, но спонтанно, не като представление, и си раздавахме роли – този е Бръчков, този е Владиков и нарочно така си говорехме, по този архаичен начин от края на 19-ти век, и беше непрекъснато една... хем сериозно се отнасяхме към учението, хем с някаква ведрина, лекота и артистичност.

- А имаше ли тогава във вашето обкръжение такива хора, сред близките ви, колегите ви, които са критикували режима?

- Ами то... някаква критичност... беше в добрия тон. По-скоро формата на критикуване беше иронизирането, разказването на вицове, но като съзнателна такава опозиция... не.

- А вашата лична позиция?

- Значи... ние... нашето поколение бяхме индоктринирани... значи, започват от детската градина да ти внушават, че това е хубавото, че това е правилното, това е бъдещето на човечеството, че СССР е нашият голям и незаменим брат, без който не може да има живо същество, както без хляб и без въздух. И ако сме запазили някаква дистанция, това е достойнството на поколението. Освен това, имайте предвид, че ние живеехме в затворен свят. При нас трудно достигаше това, което се случва на запад. Ние не знаехме. Дори когато учех *Съвременна буржоазна философия*, 75-та -76-та да е било това, даже дисциплината беше *Критика на съвременната буржоазна философия*, аз познавах огромна част от авторите не от техните съчинения, а от критичния преразказ на преподавателите. Просто ги нямаше книгите. Хайде, аз знаех немски и можех да прочета, когато се намереше някоя книга... но за повечето от нас това беше абсолютно недостъпно, за разлика от литературата, която се издаваше, западна литература се издаваше. Издателство „Народна култура” най-вече издаваха, така че познавахме съвременните литературни шедеври, но философска литература – не.

- Имаше ли култови автори сред литературата, която четяхте?

- Сега ми е трудно да си подреда предпочитаните автори тогава. Някак не мога да ги отчлена от времето, просто в момента не мога да го локализирам, да кажа – „Това беше големият автор, когото четях!”, защото четях, гълтах каквото излезе, каквото се получи.

- А били ли сте сътрудник на списания като „Родна реч”, „Пулс”?

- Да. Бях в „Родна реч”, изпратих от немската гимназия, бях много малък, осми клас. Изключително горд, когато ми публикуваха едно стихотворение. Все пак главен редактор беше тогава Григор Ленков, преводачът на „Евгений Онегин”, един изключително деликатен и симпатичен човек. Дори се правеха... през пролетната ваканция се събираха сътрудниците на „Родна реч”, тези, които са публикували, на двудневен семинар в София, където се запознавахме и лично, което беше много хубаво и приятно. След това съм публикувал в почти всички възможни издания. Публикувал съм в „Пулс”, разбира се, в „Средношколско знаме”, „Литературен фронт”, „Пламяк”, „Септември”. Във всички литературни издания имам публикации до 75-та година, когато скъсах с поезията.

- Но не за дълго?

- За дълго – за 25 години. Да, историята е любопитна. Аз бях в един литературен клуб, „Димчо Дебелянов” се казваше, даже му бях председател в някакъв момент. И тогава възможността да издадеш стихосбирка беше ограничена до издателство „Народна младеж”, която издаваше, струва ми се, 6 стихосбирки първи авторски на година. И аз, подтикнат от ръководителя Георги Черняков, събрах си, направих, композирах някаква книга и това бяха неща, публикувани в литературни издания, не бяха самозвански. И я занесох в редколегията и трябваше да се чака 6 месеца, това беше регламентът, 6 месеца чакаш да ти прочетат стихосбирката и да ти отговорят. И след 6 месеца аз отивам и попадам на един редактор, който яде баничка. И му тече тука от мазното по брадичката и с другата ръка, с тази, която не държи баничката, разгръща моя ръкопис, моето творение и казва: „Ей, много хубаво това, бе! Браво, браво! Как си го казал това тука! Браво! Страхотно! Ще го издадем! Трябва да мислиш кой да ти бъде редактор!” (защото за редактор се взимаше някой от утвърдените поети, аз не ги познавах лично, не се движех в техните кръгове, но можех да имам предпочитания, имаше поети, които харесвам и такива, които - не.) Та аз излизам оттам, абсолютно щастлив, остана само шефът на този редактор (нарочно не искам да казвам имена) да си каже, да си сложи парафа, да подпише. И след една седмица, защото приемният час беше само в един ден за час или два, аз отивам да уточняваме. И, разбира се, големи радости, вече съм поет, ще имам книга, пиене, приятели, черпене. И виждам тогава същия този човек, съвършено различен и казва: „Няма да излезе.” И аз – Как така няма да излезе, Вие ми казахте, че... „Нищо не съм казал!” Е, защо няма да излезе?... Те не дават обяснения, но той избухна и каза: „Абе момче, ти как си представяш, бе? Ние сме идеологическо издателство, тук няма едно стихотворение за партията, за родината! Разказваш ни твоите любовни страдания! Няма да излезе!” и ме изхвърли като коте... и аз излязох и толкова се потресох..То това беше върхът, защото пък видях и нравите в тези кръгове, които бяха долнопробни, неудобно ми е да разказвам какво съм виждал, виждал съм поет, който пише едни чисти, хубави работи, а пък в същото време се държи като абсолютно прасе... и дотолкова се бях отвратил, че години наред... Аз не само че престанах да пиша, но години наред аз не можех да погледна поезия... и се възродих като читател обаче... полунощ по националното радио се четеше поезия, по едно стихотворение и аз се готвя да си лягам... години след това... и съм пуснал радиото. и изведнъж чувам някакво удивително прекрасно стихотворение; не съм чул автора... но великолепно! Оказа се, че това е „Вечерен тропет” на Борис Христов и оттогава почнах отново да чета поезия, пък по-късно вече и да пиша отново.

- А освен писането, нещо друго увличало ли ви е? Музика, да сте свирили на някакъв инструмент?

- Не. И определено съжалявам, че не се научих да свиря. Ако можех да свиря, вярвам, че определено някои моменти, тежки моменти от живота си бих ги понесъл по-леко. Мисля, че музиката има тази магия да облекчава мъката. Не съм. Ние в семейството ми бяхме разпределени така - аз - езиците, брат ми - изкуствата. Разбира се, брат ми нищо не напредна в изкуствата, със съвършено други, прагматични неща се занимава, но той беше измъчван с цигулката на млади години.

- Имали ли сте силни приятелски кръгове, в които да са се случвали интересни неща?

- Винаги съм имал добри приятели. В гимназията бяхме приятели,... ако погледнете в романа на Владо Даверов „Вчера”, който и сам по себе си е много хубав, и филмът е хубав, и романът е много хубав. Та там от първо лице говори авторът и той говори за двамата си приятели, и има такова изречение: „И така свикнахме един с друг, че решихме за всеки случай да не се разделяме изобщо.”

И нали, заедно спяхме, понеже бяхме в пансион, заедно обядвахме, играехме футбол, заедно се влюбвахме в едно и също момиче. Имал съм такива, имал съм и великолепни приятели от студентските си години. Както от кръга „Димчо Дебелянов”, така и от състудентите си. Сред състудентите си продължавам да имам приятели и до ден днешен. Движа се в тези кръгове, да.

- И те не са се изменили много от студентските ви години до настоящето?

- Е, някои приятелства се промениха драстично. В резултат и на промените, които настъпиха. Хора, с които съм се чувствал свършено близък, съмишленици, после тръгнаха в друга посока.

- Деляхте ли се на групи, формални, неформални?

- Аз реално не съм участвал в неформални групи. В тези кръгове ... „Синтез” и такива неща... не съм участвал, а когато започнаха малко преди 89-та година да се създават тези младежки неформални движения от типа на „Клуб за подкрепа на гласността и преустройството” и т.н. , аз първо не бях в България, бях в чужбина. И второ – бях надмогнал идеологията на гласността и преустройството, аз лично не исках да реформирам комунизма, исках да... му се види сметката.

- Сега ще ви върна много назад, но предполагам с това са свързани някои от ярките ви спомени – кои бяха любимите ви преподаватели?

- Да, имах любими преподаватели. Значи, по време на моето следване големите звезди и най-смислени преподаватели бяха проф. Исак Паси, проф. Добрин Спасов, моят професор – Ради Радев, изключително много съм научил от покойния за съжаление вече наш колега проф. Иван Стефанов и също така по много странен начин възприемам като свой учител доц. Аристотел Гаврилов. Казвам по странен, защото от него с оглед на философското ми формиране не съм взел нищо съдържателно. Но като отношение, като поглед, като сериозност той запазва някаква строга логичност на разсъждението. На това съм се учил от него, така че го броя, макар че сферите на интересите ни да са свършено различни, вижданията ни са различни, но от методическа гледна точка го почитам като учител.

- А останалите, които изброихте, с какво ви увлякоха?

- Ами, с различни неща... Проф. Паси беше очарователен преподавател, той беше просто вълшебен. След това ние сме били колеги и мога да кажа, че винаги съм се опитвал да съизмервам реакциите си с неговите подсказки, поведенчески де, той не е бил дидактичен никога. Добрин Спасов беше подчертано интелигентен човек, преподавател по логика, много артистичен, преподаваше логика артистично, което е трудна работа. Проф. Ради Радев – той имаше особен чар, особен респект будеше, красив мъж с дистанцирано поведение, строго изражение, с много сериозно отношение към това, което прави, и най-вече правеше го в областта, която ме интересуваше мен, така че аз станах негов асистент и после...

- А помните ли някакви интересни събития от времето на вашето студентство?

- Изключително много събития, анекдотични случаи... Например, това не съм го преживял лично, но са ми го разказвали. Например една от моите преподавателки, Елка Панова, която беше доцент по това време, след това стана професор, влиза в час и вътре в часа – един-единствен студент,

целият курс е избягал, решил е да не ходи. Тя задава въпрос: „Къде са колегите?“. И той мълчи. И тя го подпитва нещо още и той пак мълчи. И тя изведнъж се уплашва, защото той изглежда луд и истерично хуква към вратата, той прави знак и ѝ дава листче, на което пише: „Сън в ден на мълчание.“ Някакви източни такива неща... Та, това се разказваше. Много са... случаят с проф. Паси – наша колежка се явява на изпит и той я къса. Къса я и тя му казва: „Ама професор Паси, аз съм бременна!“, на което той отговаря: „Колежке, аз нямам нищо общо с това!“

- Да, за Исак Паси се носят доста такива легенди...

- Да, а знаменитият случай с ключа?

- Да, да, точно! Явно е наистина знаменит, щом и нашето поколение го знае.

- Да, знаменитият случай с ключа, в който той казва: „Колежке, завъртете ключа!“ и тя завърта ключа на бравата и той – „Имах предвид ключа на лампата.“ Или още един, пак с проф. Паси. Той задава въпрос на студентка-задочничка: „Кои са четирите белега на съждението за вкус според Кант?“ Забравил съм ги и аз, не мога да кажа. Та, на което получава следния отговор: „Кисело, солено, горчиво и сладко.“ Той казва – „Много интересно. От тези неща може да стане хубава мусака, но не може да се вземе изпита по естетика. С нетърпение ви очаквам наесен.“ ...Те бяха хора с лице. С лице. Това е много важно. Хора, на които искаш да... Човек има нужда от примери, хора, на които искаш да подражаваш, искаш да им се харесаш, като идеш на изпит, не просто да го вземеш, а да им се харесаш... И може би нещо, което го няма във вашия въпрос, но което пък ми се струва, че е важно. Това са пък пропуснатите учители. Хората, които би било хубаво да съм срещнал тогава... срещнал съм по-късно. Ретроспективно си давам сметка, че ако аз бях познавал този човек по-рано, щеше да е различно развитието ми и изобщо много неща. И веднага ви давам един пример – Димитър Аврамов. Ако аз познавах проф. Димитър Аврамов, ако се бях запознал с него в студентските години, бих имал изключително голяма полза за духовното си съграждане, защото, като се запознахме години след това и станахме близки приятели и аз продължих да имам... значи, от една страна сме близки приятели, а от друга, аз съм му ученик, а той - учител; ето такива хора... той беше отстранен всъщност от преподаване. Беше в института на БАН, изкуствоведение. Аз бях прочел книгата му още 69-та – „Естетика на модерното изкуство“ още като ученик и тя ме шокира. Просто аз не вярвах, че може да се пише така, по този начин, но с него лично се запознах чак през 91-ва. Така че е добре да се помисли и за тези разминавания.

- Да, но те са неминуеми...

- Да, неминуеми са. Аз си мисля, че двама души щеше да е по-добре да срещна по-рано – Ханс Кремер, професорът ми от Тюбинген, и Димитър Аврамов... Иначе и проф. Лиляна Панова беше добър преподавател, много добър асистент беше и Емилия Минева, асистент по марксистка философия, това се изучаваше цяла година. А Античност и Средновековие се изучаваше един семестър, тоест, две хиляди години от историята на философията минаваха за един семестър, само марксистката философия, и то Маркс и Енгелс, не марксизмите, които сега се изучават, се преподаваха цяла година. Емилия Минева правеше много интересни и хубави упражнения, така че аз, който не съм марксист в никакъв случай, нямам нищо общо с марксизма, не мога да кажа, че не го познавам, познавам го много добре именно благодарение на нея. Първо, тя беше много

привлекателна и много интелигентно и по хубав начин, по особено симпатичен начин преподаваше това, което невинаги беше толкова интересно.

- А какво се случи с вас след завършване на университета?

- Ако мога с една дума да го определя – повярвах, че философията е това, което съм си мислел, че тя трябва да бъде. Защото философията, която ми се преподаваше, с изключенията, които споменах, беше схоластизирана във всякаква степен – скучна, бездушна, нечовешка и когато си млад човек и влизат нови и нови университетски преподаватели и ти имаш усещането, че философията трябва да е нещо друго, но не получаваш подкрепа. Виждаш, че философията са някакви спорове – презентационизъм, репрезентационизъм, не са толкова интересни, няма защо да ги обяснявам. И като завърших, попаднах в този кръг философстващи хора, които ми дадоха кураж, неинституционално философстващи хора. Те четяха Мерло-Понти, Башлар, Хайдегер и аз викам: „А, то наистина това е философията, което съм си мислел, че е”. Така че това е. Освободих се от тежобата на схоластичната философия, която се преподаваше.

- А бяхте ли част от някаква група, обединение?

- Бях единствено в „Кабинета на младия писател студент Димчо Дебелянов”, така се казваше и ние нарочно го казвахме, без да отчленяваме кавичките – „Ми къде ще отидем?” - „Ами, да отидем в кабинета на младия писател студент Димчо Дебелянов!” Да... само там съм бил, другаде не съм бил. Това беше кабинет към студентския дом. Но аз го напуснах, защото беше някакво особено свободно сдружение, и в един момент с цел да го финансира, ръководството реши да го постави на подчинение на ЦК на комсомола и аз напуснах, бях му председател. Възпротивих се на това подчиняване на някакви идеологии и тъй като не можах да се наложа и разбира се, нямах ресурс, за да го направя, напуснах... Единствено след като завърших „Философия”, да, един неформален, съвсем неформален кръг, се срещнах с хора, които не бяха завършили Философия, но се интересуваха, четяха, познаваха Философията добре, четяха различна философия, към която вече и мен ме теглеше душата, тоест, четяха персоналистите, екзистенциалисти и т.н., но това стана вече, когато бях аспирант. Сред тези хора вече е и познатият на вас психиатър д-р Николай Михайлов.

-А кръговете, в които сте били като студент, задържаха ли се, след като завършихте?

- Като студент аз не съм имал кръгове. След това вече, като завърших и започнах да водя упражнения, правихме някакви семинари. Такива, неформални, например Платонов семинар – събирахме се, четяхме Платон, разговаряхме за Платон със Здравко Попов, Николай Михайлов, Богдан Богданов и още хора... Елена Велковска...

- Имаше ли някакво специално място за тези семинари?

- Не. В кабинета се събирахме и си говорихме.

- А някаква периодичност?

- Също не. Когато решим, се събираме.

- Кои бяха инициаторите за създаване на подобни обединения?

- Спонтанно. Спонтанно стана. Нямам спомен как стана този Платонов семинар. Най-вероятно, тъй като аз започнах да уча класическите езици, след като завърших Философия и Богдан Богданов ми беше преподавател по гръцки, най-вероятно там сме се разпознали по някакъв начин и така сме решили да се събираме и да си говорим.

- Каква беше атмосферата на тези семинари?

- Ами много симпатично, защото се говореше съдържателно, смислено, спокойно, неидеализирано, разбира се, дума не можеше да става за това. После, участниците бяха майстори на речта, нали, Николай Михайлов е някакъв уникум като начин на изразяване, Богдан Богданов владее риториката прекрасно, Здравко Попов също, така че беше много приятно да се слушат тези хора, когато говорят. Говориха и умно, освен красиво. И беше много продуктивно. В смисъл, тръгвах си с повече знание за Платон, отколкото съм имал в началото.

- А те от кога започнаха тези семинари?

- Края на 70-те, началото на 80-те.

- И малко по-късно са започнали семинарите тук, в Гьолечица?

- Да, да. Но аз на първите два семинара не съм бил в Гьолечица, защото то се организираше от марксовия семинар и аз... какво да правя тука? И вече на третия семинар, когато дойдох, видях, че има силни отделни групи – хуманитари, постмодернисти, марксисти. Даже сега сте забелязали, че пак припламнаха позабравени искри, дори и това се завърна – има ли същност, какво е същност, дали всичко не е превърната форма; те марксисти, марксисти, ама модерни марксисти, четяха там Мамардашвили, някакви тройни статии, даже Калин се майтапеше, че те имат символно верую и се питат: Вярваш ли в тройната статия и Мамардашвили ли е твоят пророк?

- А кои бяха лидерите в Гьолечица? Имаше ли лидери?

- Ами, имаше силни фигури и по-маргинални. Но имаше хора, които без да бъдат лидери, такива – блестящи, имаха плътно присъствие, и може би тук трябва да спомена името на едно момче, което беше преподавател по философия в Русе и беше изключително фино и деликатно като поведение и мислене – Петър Петров се казва. Казваше, защото като се запознахме тук, на Гьолечица, той вече беше болен от рак, бори се, но в края на краищата почина от рак. Ето този човек, без да е бил лидер, беше ярко присъствие. И разбира се сега, то си пролича – Александър Кьосев, Калин Янакиев, Вовата Годоров, Иван Станев, имало е тука.

- А кое е било основното ядро? Имало ли е такива, които бързо са си тръгвали?

- Имало е, имало е абсолютно случайни хора. Даже си спомням един човек, който работеше в списание „Ново време“, негов редактор беше Ирибаджаков, и той имаше един колега, когото го беше командировал и аз тогава снимах. И го снимах как спи. И показвам на Ирибаджаков снимките от Гьолечица, стига той до тази снимка и го вижда как спи. И го вика – „Ти! Аз съм те командировал, а ти спиш!“ А той спи, момчето, защото Деян Деянов в типичния си стил правеше някакви безумни Гьолечици, освен сутрешно заседание, което започваше по-рано – като регламентът беше 25 минути за доклад и дискусия, и за двете. Докладите се четяха без почивка.

Някакъв конвейер абсолютен. Можеше човек да чете по няколко доклада и се четяха по няколко доклада от един и същ човек. Имаше сутрешно, следобедно заседание, по-дълги от сега и вечерни заседания. Свършваше се някъде към полунощ, понякога и след полунощ, после се слизаше долу и започваше да се пие. И пие се до 3-4 и в 8.30 отново си на заседание, така че момчето си спи съвсем регламентирано. Та да... това бяха... аз съм си мислел за това; даже го писах - на ЮНЕСКО една комисия имаше за развитието на философията в началото на 90-те години и искаха рапорт за философския живот в страните от Източния блок, за който те, естествено, не знаеха нищо. И бяха възложили на един колега да напише. Той написа някакъв абсолютно казионен доклад с всички официални, само официалното, което се е случвало – Тодор Павлов, не знам какво, не знам си що. И тогава се обърнаха към мен и ме питаха дали действително е така, такъв ли е бил философският живот. И аз казах: „Този човек, към когото сте се обърнали, просто не е живял във философския ъндърграунд, където се случваха нещата, той не е и преподавател, а е от БАН, изобщо няма представа какво се случва под официалното лустро.” Даже се смеех, че като срещаш колеги, нали всички сме по дефиниция марксиста, но никой не носи Маркс, всеки носи различно - един понесъл Витгенщайн, друг – Кант, трети – Паскал и т.н. Тоест, истинското, субстанциалното, което се случваше във философския живот, беше ъндърграунд. Затова и тук беше интимно, говореше се свободно, нищо, че имаше ченгета. Знаехме, че има ченгета. Знаеше се. Не е възможно да отидеш някъде и да няма ухо.

- Чувствахте ли се следени по някакъв начин?

- А... значи, бих го възприемал иронично. Знаехме, че се слухти, но не съм си давал сметка за мащаба. Истински почнах да се страхувам едва когато почнаха да излизат пластовете на тази структура, която е следяла. Не съм си давал сметка, по-скоро се шегувахме. В нашия курс например, във втори курс, по средата на единия семестър пристигна един човек отникъде и ние го напихме на един купон, той се разплака и каза: „Момчета, да знаете, аз съм пратен да ви следя.” Напи се и си призна. Което не му попречи да продължи да го прави. Даже беше извикал жена ми, тогавашната ми приятелка, гадже, да я разпитва какви ги говоря аз.

- Но сред хората тук в Гьолечица имаште ли подозрения?

- Ами имаше си хора, които официално си работеха в ЦК на комсомола. Така че да предполагаш, че няма да се съобщи какво се случва... Но не опасения.. Не ме е плашело това.

- Чувството за свобода е било явно по-силно... А чувствахте ли се по-различни, по-рефлексивни от останалите?

- Значи... само психологически мога да ви отговоря. Аз никога не съм се чувствал по-специален, защото съм имал приятели с най-различни занимания и хора, които не могат да правят това, което аз правя, но могат да правят друго, което пък аз не мога. Не съм се възприемал никога като нещо особено, специален... не, аз не съм се мислил за нещо кой знае какво.

- А смятате ли, че атмосферата, която е била тук, е била по-особена? Хората, споделеността, уютът?

- Най-хубавото беше, че имаше различни говорения тук. Обикновено дори и остри конфликти не са въздействали на общността, някак си след това пък сядаме, почваме да си говорим. Или остротата

на дискусиата потъва в някакъв ироничен такъв контекст. Например, Андрей Райчев веднъж произнесе един изключително зловещ доклад, според който така, опростявайки нещата, ще го кажа така – интелигенцията трябва да отиде на боклук на историята. И ние отидохме една група хора, имаше кофи за боклук ей там горе, и се снимахме: интелигенцията, хуманитарната интелигенция, даже имаше един руснак, Михайлов, Богдан Богданов, Здравко Попов, Райчо Пожарлиев, Владо Теохаров, Кьосев... имаме една групова снимка до кофите за боклук. Така че с такива жестове се тушираха някои по-неприятни случки, защото това беше наистина неприятно.

- Стигало ли се е до остри, освен словесни схватки. Имало ли е други?

- Имало е изключително драматични случки от интимно естество. Като изчезна едно момче, вечерта, късно, тъмно... и ние решихме, че се е самоубил. И ходихме по тъмното да го търсим, и действително, той беше скочил от някаква постройка, беше си изкълчил крака... имало е такива.

- Но в разговорите до драматични събития не се е стигало?

- Ами, до бой не се е стигало. Имало е случаи, в които са се казвали лоши думи един спрямо друг, но това е по-скоро изключение. Все пак, за толкова дълго време... После – когато затвориш хората в едно място за по-продължително време, неизбежно възникват напрежения.

- А създадох ли се такива връзки, които се оказаха много устойчиви на времето? Приятелски, любовни дори?

- За любовни не мога да си спомня. Другият семинар, който също ще направи 30 години, в Елена – оттам имаме хора, които се ожениха след това. Тони Николов и Ирина, Даниел Смилов и Ружа. Не казвам, че Елена ги е запознала, но са минали през там. Стилиян Йотов с първата си жена. Иначе, приятелства. Ми да, да. Приятели сме. Не твърдя, че Гьолечица е причината, но с хора, които участват в Гьолечица, сме приятели, да.

- Добре... вие казахте, че в тази атмосфера не сте обръщали внимание на ченгета. А пречеше ли ви режимът?

- Да, бях лекомислен в това отношение. Да, пречеше ми. На първо място, в затвореността. Тази индоктринация, когато започнеш от дете да внушаваш на един човек това, това, това – много трудно се преодолява това нещо. В семейството също се постъпваше охранително – не ми казваха „Това е фалшиво!“, с оглед все пак на по-лекия живот, който бих живял, ако няхах тези съмнения и притеснения. От чисто родителска грижа. Моите родители починаха почти веднага след промяната, така че не сме имали възможност много да разговаряме на тази тема, но съм питал майка ми – „Защо не сте ми ги казвали тези неща?“. Например за това, че моят дядо по майчина линия, който влиза в комунистическата партия през 1919 година и две години по-късно излиза от нея. Аз не съм знаел това нещо. Излиза разочарован от поведение, практика и т.н. и казвам – „Защо не сте ми ги казвали тези неща, честно би било да ги казвате!“. И тя казва: „Ами, защото ти какъвто си импулсивен, ще избереш път, който буквално ти унищожава живота.“ Това е едното. Другото е затвореността. Специално за тази работа, която върша, е необходима литература, каквато поросто нямаше. В библиотеките се намираше почти всичко, което е излизало на европейските езици до 44-та година и нищо след това. Нищо. Само тук-таме много случайно да попадне някоя книга. Така че аз, когато си правех дисертацията, бях принуден непрекъснато да

поръчвам по международния отдел книги, които идваха за кратко време. Ксерокс нямаше, тоест, имаше, но бяха контролирани. В Народната библиотека, например, имаше право на ден, ако успееш да се напишеш в списъка, чакаш от шест, после като отворят в осем, се прави друг официален списък, и имаш право на 15 копия на ден. И с Нели Видева ние ставахме от Студентски град, отивахме, записвахме се, закусувахме, чакахме да стане осем часа, записвахме се отново. И като направех примерно 17 копия по изключение, се чувствах много щастлив, някаква голяма работа... После, контактите с колеги от други страни. Това е нещо много важно. За вас е трудно да си го представите сега, но аз за първи път излязох на запад през 81-ва година на един симпозиум, но те ме пратиха, без да ми осигурят никакви пари изобщо.

- Но все пак са ви пратили.

- Пратиха ме, защото аз си изпратих абстракта направо на организаторите и те ме поканиха. Тогава отидох в Българската философска асоциация, която командироваше, и уж щяха да ме командироват. И дойде проф. Панова и каза: „Щочо, извинявай, но аз съм започнала на предишния Витгенщайнов симпозиум, в Австрия беше, една дискусия с Хинтика, един финландски философ, логик, и трябва да я довърша сега, трябва аз да замина.“ И аз какво да направя, някакъв жалък асистент. И казах: „Да, да, разбира се.“ Обаче след това казаха: „Абе, можем да те изпратим, но не можем да ти дадем пари.“ А въпросът е, че тогава не можеше да си купиш валута. Когато напускаш страната и ти трябва валута, можеш да си купиш до 10 долара от банката. Можеш на черно да опиташ, но ако те хванат на митницата, отиваш завинаги, не можеш да излизаш повече. Така че, аз отидох през 88-ма година, на тези специализации, които са изключително важни за младия човек, в Тюбинген. Но как отидох? Водех кореспонденция с тамошните професори, те са световни имена. И те ме поканиха за една година с Хумболтова стипендия да замина. Обаче за да кандидатствам, аз трябваше да си изпратя документите, ставаше официално. Така: отпускаха се специализации в чужбина, първо катедрата трябваше да предложи, след това факултета да одобри, след това университетът да одобри и накрая министерството. И аз кандидатствах редовно. Един-единствен път стигнах до ниво университет. Не ме пращаха. Антична философия... Борбата с буржоазната философия трябва да се води, пък аз се занимавам с някакви отвлечени работи и не ме пращаха. И когато ми предложиха Кремер и Гайзер да отида при тях, аз трябваше да си изпратя документите, за да кандидатствам, но документи не можеш да изпратиш без бележка от университета, че не съдържат държавна тайна. Никаква пратка ти не можеш да пратиш. Дори статия като изпращаш, трябва да носиш бележка, че не съдържа... Ама, каква държавна тайна! Аз пиша за Платон тука... ” „Не ни интересува, трябва да отидете до университета за бележка“. Имаше си специален отдел. И аз се видях в чудо, как да го направя това нещо. И дадох на един човек, който пък после излезе във всички списъци на ченгета, дадох да ми ги прати, той отиваше в Германия, та да ми ги пусне оттам. И получих стипендията. И сега възниква въпросът как да кажа на хората от университета, че съм получил стипендия. И Аксиния Джурова беше заместник по международната дейност и аз отивам и ѝ казвам: „Така и така, получих Хумболтова стипендия (бяхме на ти с нея тогава).“ И тя минава веднага на „вие“: „Как така? Как сте си позволили да заобиколите всичко?“ – „Ми, лична покана“ – „Няма такова нещо – лична покана!“, но беше 88-ма вече, не можеха да ме спрат. И аз отидох в Тюбинген със съзнанието, че сега са ме изпуснали и след това цял живот ще бъда затворник тук. Защото преди 89-та, за да излезеш, беше необходима т.нар. „изходна виза“ – в България трябва да ти позволят да напуснеш България. Това го правеше милицията, която не беше длъжна да ти отговаря защо не ти издава такава виза. Ето, например на проф. Атанас Натев – нещо го бяха

наковадили, той много пътуваше и в един момент престанаха и две години не му издаваха визи. Та се намесиха силни хора и в крайна сметка пак почнаха да го пускат. И аз отидох по този куриозен начин – със скърцане на зъби ме пуснаха, но бях сигурен, че след това изобщо няма да си подам носа навън, но то пък падна стената, промениха се нещата.

- А критикувахте ли режима?

- Ами... значи, ако се изписват критици на режима, са лицемери. Не се говореше открито. Сред приятели това си беше основната тема, но например, когато чух за навлизането на руснаците в Афганистан, аз казах: „Тези са абсолютно полудели!”, но го казах сред приятелите, които чухме това. Не бих го казал публично в никакъв случай. Абсурд.

- А занимавахте ли се със самздат?

- Не, не.

- Предполагам нямате и манифести, програма?

- Не.

- Събиранията ви как бяха свързани с университета?

- Ами някои от тях се случваха в университета вечерите. Но иначе институционално – не.

- А тези събирания, които са били за Гьолечица, за тях администрацията на СУ помагаше ли ви?

- Да, командирована ни. Много по-лесно ставаше, отколкото е сега. Сега бюрокрацията е ужасяваща. Тази година за щастие деканът просто подписа командировъчните. Но миналата година трябваше да правим проект специален – да пишем, да отчитаме и т.н. тогава беше по-леко някак си, командироваме се и това е.

- А за тази в Елена?

- Тази в Елена я оформяме като летен стаж за студентите и нямаше проблем.

- Но тя се различава сякаш от тази в Гьолечица, по-специализирана е?

- Ами, различни са. В Гьолечица се идва с готов доклад. В Елена е повече като уъркшоп. Значи, там можеш да отидеш и да не си си написал доклада и споделяш, че работиш върху това например. Но постепенно студентите започват да идват с готови доклади и там.

- А Елена по-строго философична ли е от Гьолечица? Там няма такава разнопосочност?

- Е, да. Там е по-философско. Там е главно Медиевистика, средновековна философия и култура. Така че тематично е по-ограничена. Затова Весела Генова е идвала там, тъй като тя преподава старофренска литература в университета и е идвала в Елена. Но там са главно философи, да, може би малко културологстващи.

- А как гледате вие на тези семинари? Какво за вас е Гьолечица?

- За мен Гьолечица е много. На третата година марксовият семинар предаде официално Гьолечица на нас със Здравко Петров и междуременно ние направихме една функционална институция в рамките на философската специалност, която се казваше „Център за философско-методологически изследвания” или нещо подобно. Чисто функционално. Значи, нямаше щат, ръководеше се от проф. Иванка Апостолова и ние започнахме да организираме Елена. Но постепенно Здравко се дистанцира, проф. Апостолова беше шеф на тази институция, но не се занимаваше с организацията и лека-полека организацията падна върху моите крехки плещи и всъщност от всички тези години се занимавам, макар че се опитвам да прехвърля вече, някой друг да поеме ангажименти... но така или иначе Гьолечица е нещо, което съм правил години наред.

- Смятате ли, че някаква промяна се случва в Гьолечица?

- Промяна има несъмнено. Забелязвам го и в Гьолечица, и в Елена. Практически няма слаби доклади. Значи нивото е добро. Защото винаги се рискува, когато се канят студенти особено, винаги се рискува да се изнесе слаб доклад. Сега... не казвам, че няма слаби доклади и от корифеите – случвало се е и големи глупости да се говорят, но е по-скоро изключение. Обнадеждаващото е това, че се професионализират студентите, които идват. Аз направо съм възхитен от докладите на част от студентите тук – Александра, тя вече не е студентка де, докторантка е, на Габи, на Цвети днес. Това са хубави доклади. А на Елена пък да не говорим. Миналата година направо се шашнах. Слушаш доклади и кой от кой по-хубав. И ние, понеже издаваме едно списание, казва се „Архив за средновековна философия и култура”, излиза веднъж годишно – ми ние напълнихме броя за миналата година с материалите от Елена. Това ме обнадеждава. Особено на фона на общо взето затъването на студентите, защото това е моето впечатление, като обща маса нивото спада, но пък на това спаднало ниво се открояват малцината, които са мотивирани, знаят дори неприлично много. Например Вальо Калинов – не може да си толкова малък и да знаеш всичко, но той пък знае всичко. И това даже с Наско Стаматов си говорихме, че това е оправданието за усилията, които си вложил. Като видиш такъв човек и всички горчилки, които си слушал от студенти, ти минават.

- Добре... а как реагирахте на промените? Вие конкретно?
- Аз ли? Аз реагирах абсолютно положително. Знаем, че преходът се осъществи по гнусен начин, че много неща не станаха както би било добре да станат, но за мен има едно нещо, което е решаващо, и това е свободата. И от тази гледна точка... Вие дори не можете да го почувствате това. Защото не сте живели като роби, не сте живели като затворници, не можете да го усетите и това пък е рискът сега - като нямаш опита на затворника, затворът може да ти се привиди като хубав и да се олюлееш към някакви леви, комунистически утопии... защото има го това изкушение и съм го чувал: „Абе, то онова не беше истински комунизъм, истинският комунизъм е нещо много хубаво, онова не беше...”. Абе, истински комунизъм си беше с всичките характеристики. Много е хубава утопията, свобода, равенство, на всекиму според... ох, как беше, че съм ги забравил вече... от всекиго според

способностите, на всекиго според потребностите - ми звучи хубаво, но не се съобразява с човешката природа.

- А хората около вас? Вашият приятелски кръг?
- Моят приятелски кръг реагира правилно. (смее се). Единодушно. То се реализира и като поведение, защото ние участвахме и в неинституционалните форми на прехода. На улицата съм бил на всички митинги, на всички протести, в окупациите на университета – 90-та година, бях гарант на студентите, 97-ма година аз подтикнах студентите да излязат на улицата. Те че бяха готови, бяха готови. В 272 аудитория се бяха събрали и се чудеха да окупират ли университета, да излязат ли на улицата. И понеже аз съм била гарант на 2 окупации преди това и им казах: „Момчета и момичета, вижте какво, като се затворите в университета, на никого няма да му пука. Ще се пошуми ден-два и след това ще ви забравят. Тях ги е страх от вас на улицата.” И те се развикаха и излязоха на улицата. Между другото и Орлин (Орлин Йорданов – преподавател в НГДЕК по философия) тогава беше много активен. Той е един от хората, които - нали имаше предистория на 10 февруари полицията би демонстранти пред парламента - и Орлин тогава беше един от битите. Беше с пукната глава и се явяваше с една чалма от бинтове. Орлин имаше, неговият баджанак и наш студент, много симпатичен, Александър Кашъмов, който е с много мощен глас, пееха се едни неприлични песни от рода на: „Краси Премянов педераст, педераст и Клара, и Клара - и тя е педераст!” И така, на протестите изведнъж се чува много силен мъжки глас, като оперен и всички се обръщат и виждат изведнъж много благата физиономия на Сашо Кашъмов, който пее тези неприлични песни. (смее се).
- Имаше ли сред вашите приятели тогава хора, които влязоха в политиката сетне?
- Здравко Попов влезе в политиката. Калин сега е в политиката. Но сега. Иначе тогава бяхме улични бойци.
- А непосредствено след промяната случиха ли се някакви такива внезапни промени?
- Ами на мен много ми беше втръснало от всичко дотогава, че се включих в едно движение, „Гражданска инициатива” се казваше. Обаче нещо не потръгна работата и два месеца по-късно напуснах просто. Без скандали, без такива работи, но си останах уличен боец. Има ли митинг - там съм. Има ли шествие - пак съм там.

- А университетът как реагира на промените?
- В началото студентите бяха много активни, бяха про промените. Дори си спомням, че Тони Николов и Даниел, и Ружа, и Ирина още бяха студенти и 89-та година, когато за първи път беше окупиран парламентът и ние се държахме за ръце. Аз даже имах час при тях и отивам и им казвам: „Момчета и момичета, сега се прави история! Ще го вземем тоя час, ще ги чуете тези работи, давайте да отидем на площада!” Та излязохме заедно, то се правеше като хоро нещо, въртяха се редици пред парламента, та с тях си спомням тогава, като се случи това. А 97-ма година дъщеря ми, която беше ученичка още, пристига и вика: „Баща ми, ние, нашият клас бутнахме една от преградите на парламента!”, защото в един момент тълпите вече започваха да бутат оградите. И аз ѝ викам: „Абе я се погледни, бе, фъстък, нали ако те перне полицаят с палката по главата, там ще си останеш, на място! Не! Няма да ходиш на тези шествия!” Тя каза: „Ако не ме пуснеш на тези шествия, никога повече няма да ти искам разрешение за нищо!” И аз: „Ами добре, идваш с мен, но да си до мен, да те гледам през цялото време!” и тръгнахме тогава.
- Тя колко годишна е била тогава?
- Тя е родена 79-та, значи, на 18 години.
- Е, значи вече е била зрял човек. А хората тук, в Гьолечица как реагираха на промените?
- Различно. Тук е идвал и Андрей Бунджулов, Андрей Райчев. Така че предполагам, че те са реагирали негативно.
- А промениха ли се по някакъв начин разговорите, темите, започнахте ли да говорите повече за политика?
- Не. Не мисля, че има. В тази посока не мисля, че има промяна, темите са по-универсални. Различното е било, че сме правели Гьолечици само върху даден автор примерно. Имали сме върху Декарт, Платон и струва ми се, Паскал.

- А кои са най-интересните теми, които помните от Гьолечица?
- Ами най-загадъчна за мен беше темата за смъртта. Първо, защото ние я наложихме с Калин по демократичен начин, но бяхме решили, че тази тема ще наложим. И настоявахме, настоявахме и в крайна сметка хората се съгласиха и приеха. Аз се страхувах, че ще бъде много мрачна Гьолечица, а тя излезе изключително ведра. Не мога да си обясня защо се получи така. Имало е други, които са били по-мрачни. Даже си спомням Райчо как чете веднъж за Фуко, за наказанията и толкова реалистично разказваше как ги разкъсвали между четири коня, пък им режели тука, за да могат да им се откъснат крайниците, че на мен ми прилоша. Излязох навън да ме лъхне въздух. Е, да де, бяхме и препили предната вечер. Но не издържах в крайна сметка, отидох да си легна. Иначе Джони миналата година изнесе един доклад за гроба, който те обгръща, пространството, в което си... така че е имало много по-макабрени. И Галя Гончарова я виждам и ѝ казвам: „Галя, моля те, нека твоят доклад да не бъде...”, и тя: „Ами той е за погребалните обряди през соца.”. Така че... за смъртта например. Имало е хубави теми – слово и мълчание, въображение и памет. Тези върху автор също бяха много продуктивни.
- А помните ли някакви много ярки фигури, събития, останали в паметта ви, свързани с Гьолечица?
- Ами има такива, значи постоянно ярка фигура е Райчо Пожарлиев. Той не чете тази година доклад, но той правеше истински фурори с докладите си, защото е много артистичен. На Калин винаги съм ги харесвал – винаги са много смислени и сериозни докладите му, когато е чел, но тази година и той не чете. На Сашо Кьосев са били винаги много промислени, той е и много интензивен участник в дискусиите, както и Калин впрочем. Имало е и много куриозни доклади. Аз си спомням една Гьолечица, единствената, която не се проведе тук, защото правяха ремонт. В Костенец бяхме. На Краси Делчев беше първият доклад. И то беше нещо за времето и целият доклад се състоеше само от две думи – преди и след, които бяха комбинирани по различни начини – „Преди и след след, а след е след преди и след е след след преди да е преди след преди...” и 25 минути ни ошашава с разиграването на тези думи и накрая цялата аудитория стоеше напълно онемяла. И аз казах: „Краси, можеш ли да кажеш с едно изречение кое е преди и кое е след?”. И Краси пак почна: „То е преди след и след е преди всъщност преди преди, защото след е преди да е преди след...” и после имаше пак там. В Костенец. С Емил Димитров, който чете за Достоевски. Щеше да чете нещо за родопската песен „Руфинка е болна легнала” и някакви такива – одата, песента... не знам точно какво е, защото той в края на краищата не го прочете. Та, започва докладът и Емил пуска за фон самата песен, а Райчо беше в период, когато пийваше доста, и както започна песента, и Райчо извика: „Ихууу!”. И Емил се ядоса, спря касетофона и каза: „Няма да чета доклада!” и не ще. И ние го молим, склоняваме. „Абе не му обръщай внимание сега на Райчо”. И на другия ден аз му викам на Райчо „Извини се, грозно беше, не е хубаво така.”

И Райчо му се извини по следния начин: „Извинявам се на Емил и му позволявам три пъти по време на мой доклад да викне „Ихууу!!” (смее се), което окончателно ядоса Емил.

- Да, определено ви е било забавно. И към края, да се завърнем към университета – смятате ли, че има нещо, което да ви е отнел?
- Не, не мисля, че ми е отнел нещо. Защото имаше всичко. Имаше интелектуални усилия, веселби, приятелства, любови, какво му трябва повече на човек?
- А дали може да се говори за една университетска култура през онези години?
- Даже за две. За една официозна и за една по-фонова от институционална гледна точка, но по-смислена, съдържателна. И тогава започнахме контактите с други специалности, с други хора и така. Примерно, с класическите филолози, макар че това стана малко след като завърших, но преди това философи и класически филолози взаимно се изключваха. Философите смятаха филолозите за буквоеди, на които никаква мисъл не им влиза в главата, а класическите филолози - философите за фарфарони някакви такива, които си говорят общи работи, без да могат да прочетат текст като хората. И това дори си проличаваше. Аз го разказвах на някого. Че като почнах да уча латински, те ми дадоха доц. Зорка Попова като частен учител. И втория час влиза проф. Руска Гандева и ми изтърсва една латинска поговорка и ме пита дали знам какво значи това. То беше „където липсват сили, и желанието е достатъчно.” Ама на мен това ми е втори час, аз няма как да знам. И тя ми казва – „Вие че няма да научите латински, няма да научите, ама поне да можете някои по-елементарни справки да си правите.” Или Богдан Богданов, който ми преподаваше старогръцки, в един час с класическите филолози, където ходех и аз, говореше за Антистен. И ме попита дали знам кой е. А аз съм тогава асистент по Антична философия. Аз го преподавам. И се открихме с Богдан Богданов и Анна Николова и се оказа, че много добре можем да работим помежду си. С Анна Николова имам друг смешен случай. Първата година учих самостоятелно, втората година ми казаха, че не могат да отделят човек само за мен и аз тръгнах с класическите филолози. И Анна Николова ни води упражненията по латински и влиза в час, и казва: Ще правим контролно! И аз започвам да си събирам нещата и да си излизам. Тя ме пита: „Вие къде, колега?”, и аз: „Ами нали ще правите контролно?”. – „Седнете, седнете, то и за вас се отнася.” Лелееее, и до ден днешен си го припомняме този случай с Анна. (смее се). И така. Създадох се такива връзки, които се оказаха много полезни. После започна факултативно да се учат класически езици, философите така учеха. И така.
- И последно. Как изглежда тогава от позицията на настоящето?
- Много опасен въпрос... Опасността да се зададе такъв въпрос на възрастен човек е, че той ще каже: Ее, беше много хубаво, защото бяхме млади. От тази гледна точка беше хубаво,

макар че не бих се върнал към това време... не просто заради комунизма, не. Не бих се върнал, не бих извървял още веднъж всичко това.

- Сега сте по-спокоен, по-щастлив?
- Спокоен – да. Щастлив... Щастието... е сложна категория.